

ԼՈՒՍԱՄՈՒՏ ԵՎ ՊԱՏՇԳԱՄԲ ՀԱՄԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ

ԲԱՌԱՆՈՒՆՆԵՐԸ ԲԱՐԲԱՌԱՅԻՆ ՀԱՅԵՐԵՆՈՒՄ

Բանալի բառեր՝ հնչատարբերակ, բարբառախումբ, խոսվածք, բարբառ, փոխառություն, գրաբար, հասկացություն, իմաստափոխություն, ածանց:

Հին ժամանակներում գյուղական տունը, ինչպես գրում է ազգագրագետ Բենսեն՝ Սահակ Մովսիսյանը, միհարկանի կամ երկհարկանի, բարձր պատերով, լուսամուտներով տունը չէ, այլ մարդու հասակից մի քանի թիզ բարձր, լեռան կամ բլրի նման մի կառույց է, որը, ըստ նրա, արաբերեն կոչվում է *խուրբա* (*գուրբե*), այսինքն՝ կամարածև, գմբեթածև: Տան վերևում երդիկն է, իսկ երդիկի ճիշտ տակը իջնում է թոնիրը: Ընդհանուր առմամբ հայկական գյուղերին մոտենալիս տների ամբողջությունը պատկերանում է իբրև հողե բլուրների մի ամբողջություն՝ ծուռումուռ, նեղ փողոցներով իրարից անջատված¹:

Հայտնի է, որ հին տներում լույսը ներթափանցում էր երդիկից, այսինքն՝ *երդիկը* եղել է *տանիքի լուսամուտը*: Դեռևս 5-րդ դարի մատենագիրներ Եղիշեի, Եզնիկի, Ագաթանգեղոսի, Բուզանդի երկերում գործածվել է այս բառը և ունի «տանիքի լուսամուտ, տուն, տնվոր, տնեցիներ» իմաստը²: Ըստ Գ.Ջահուկյանի՝ բառը ծագել է թերևս բնիկ հնդեվրոպական *per-to-՝ *per- «անցկացնել, տանել» արմատից. հմմտ. ավ. բթթս «անցարան, անցուղի, անցատեղ, հուն», լատ. porta «դարպաս, մուտք»³:

Երդիկ բառանունը բարբառային հայերենում դրսևորված է բառակազմական և հնչյունական բազմաթիվ տարբերակներով: Բառի արմատական *երդ* ձևով հանդես է գալիս Ղարաբաղ-Շամախիի միջբարբառախմբի, ինչպես նաև Ագուլիս-Մեղրիի, մասամբ նաև Արարատյան բարբառախմբի որոշ խոսվածքներում (Աստապատ, Ջուղա, Լիվասիան):

¹ Սահակ Մովսիսյան (Բենսեն), *Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն*, հ. 3, Ե., 1972, էջ 13-15:

² Հ.Աճառյան, *Հայերեն արմատական բառարան* (այսուհետ՝ ՀԱԲ), հ. 2, Ե., էջ 44:

³ Գ.Ջահուկյան, *Հայերեն ստուգաբանական բառարան*, Ե., 2010, էջ 44:

Երդ արմատական ձևը բարբառներում գործառում է **հՕրթ** (Արցախի Չափար, Հին Թաղլար, Խանաբադ), **հՕրդ** (Կարճևան, Ագուլիս), **հէրթ** (Նախիջևանի Փարադաշտ, Բիստ), **հիրթ** (Նախիջևանի Փառակա), **յէրթ** (Փերիայի գավառի Միլակերտ, Ղարդուն), **հըրթ** (Գորիս) հնչատարբերակներով:

Բարբառային հայերենում տարածական ամենալայն ընդգրկումն ունի **երդ** բառային սկզբնաձևից **-իկ** ածանցի համադրությամբ ձևավորված **երդիկ** բառանունը: Այն բարբառներում դրսևորված է բազմազան հնչաձևերով ու բառաձևերով՝ **էրտիկ** (Սասուն), **հ՛** շնչեղ ձայնեղով տարբերակ՝ **հ՛էրտիկ** (Մուշ, Կարս, Բասեն), երդիք բառի հոգնակի հայցական հոլովաձևով՝ **հ՛էրտիս** (Մուշ, Բիթլիս), **էրթիս** (Նախիջևան, Սալմաստի Փայաջուկ), **հՕրտՕս** (Շատախ), **յէշտիք** (Ջավախքի Կարծախ), **արտէ՞գ** (Քեսաբ) և այլն:

Ժամանակի ընթացքում փոփոխությունների է ենթարկվել նաև տան ընդհանուր կառուցվածքը. հայկական տունը աստիճանաբար ունեցել է նաև լուսամուտ, պատշգամբ, և, բնականաբար, բարբառային բառապաշարում պետք է արտահայտություն գտնեին նաև հիշյալ բառիմաստներին համարժեք բառանուններ:

Արդի գրական հայերենում «**լուսամուտ**» հասկացությունը դրսևորված է հիմնականում **պատուհան** և **լուսամուտ** բառանուններով: ՆՀԲ-ում վկայված է պատուհան բառի երկու իմաստ՝

1. Ծակ որմոյ տան առ ի կողմանէ կամ ի վերուստ ի պէտս անցից լուսոյ և հողմոյ, լուսամուտ, լուսանցույց.

2. Պահարան, խորշ, ծակ ի մէջ որմոյ⁴:

Հ.Աճառյանը որպէս **պատուհան**-ի հնագույն ձև դիտարկում է **պատուրհանը**: Գիտնականը, սակայն, հավաստի չի համարում ՆՀԲ-ի մեկնությունը (պարսկերեն «պատիուն, պատիւն, որպէս թէ հողմանցույց և յն որպէս դռնակ» կամ այլ մեկնաբանությամբ հողմամուտ, պատուհան) և կարծում է, որ ավելի հիմնավոր է Փ. Տեր-Մովսիսյանի ստուգաբանությունը, ըստ որի՝ **պատուհան**-ը որպէս թէ հայերեն **պատ** և **հանել** բաղադրիչներից ձևավորված բառանուն է⁵:

Գ.Ջահուկյանը ևս **պատուհան** բառի հին ձևը համարում է **պատուրհանը**՝ ծագումնաբանորեն առնչակից համարելով իրանական **paturhānā** (pati-frāna) բառին: Ըստ Լ.Հովհաննիսյանի՝ **պատուհան** բառի իրանական ծագման հավաստի

⁴ Նոր բարոգիրք հայկազեան լեզուի (այսուհետ՝ ՆՀԲ), հ. 2, Ե., 1981, էջ 621:

⁵ Հ.Աճառյան, Հայերեն արմատական բառարան (այսուհետ՝ ՀԱԲ), հ. 4, Ե., 1979, էջ 50:

փաստարկումներ կան մի շարք իրանագետների ուսումնասիրություններում: Ուշադրության է արժանի հատկապես Է. Բենվենիստի ստուգաբանությունը. «Միջին իրանական pātfrās-ի համաբանությամբ՝ հյ. պատուհան, տեսնում է միջ. իրանական *pātfrān<*pāti.pāna. *frāna, սնս. prāna «փչել» *patirfana կազմության մեջ տեսնելով «օդանցք, լուսամուտ» իմաստը (BSL, 1957, 63): Լ.Նովհաննիսյանին ավելի հավանական է թվում Բենվենիստի մեկնաբանությունը հատկապես այն պատճառով, որ *patirfana-ի համապատասխանությունը ակնհայտ է **պատուհան**-ի **պատրհան** տարբերակը դիտարկելիս, որը ավելի հին ձև է և պահպանված է նաև արդի որոշ բարբառներում⁶:

Ուշագրավ է, որ իրանական **պատրհան** բառանունը՝ իր **պատրհան** և **պատուհան** բարբառային տարբերակներով, հայերենի բարբառներում գործածվել է հիմնականում որպես «**որմնախորշ**» հասկացության նշանակելի: Քանի որ գյուղական հին տները լուսամուտ չեն ունեցել, հնում այն, բնականաբար, այդ իմաստով չէր կարող կիրառվել: Ժամանակի ընթացքում աստիճանաբար **պատրհան**-ի **պատուհան** տարբերակը բարբառներում սկսել է գործածվել նաև որպես **լուսամուտ** հասկացության բառանուն: Կարծում ենք՝ **պատրհան** բառը բառիմաստի ընդլայնմամբ ձեռք է բերել նաև **լուսամուտ** նշանակությունը՝ պայմանավորված ժողովրդական լեզվամտածողության առանձնահատկություններով. թերևս այստեղ **պատ** և **հանել** ժողովրդական ստուգաբանությունը ևս իր դերն է ունեցել:

Պատուհան բառանունը բարբառային հայերենում յուրօրինակ հնչատարբերակներով է դրսևորված: Օրինակ՝ **բըղ օ հ օ ն** տարբերակով արձանագրված է Տիգրանակերտի բարբառում⁷, Սվեդիայի բարբառում՝ **բ օ դիհուն**⁸, իսկ Ագուլիսի բարբառում բառը ներկայացված է **պըսո ղհան**՝ հնչատարբերակով⁹ և այլն:

Արևելյան որոշ՝ Նոյեմբերյանի Կոթի, Լոռու Հաղպատ, Տավուշի Չինչին գյուղերի խոսվածքներում **երդիկ** (որը նաև լուսամուտ էր) հասկացության նշանակելի է դիտվել յուրահատուկ **լիսածակ** նկարագրական բառակաղապարը, իսկ Եդեսիայի Գարմունջ գյուղում **լուսաձագ** բառանվանը զուգահեռ գործածվել է **լուսաբաղձօնը**, որը, ըստ բարբառը արձանագրողի, տան պատի վերևում է եղել: Ի դեպ, **լուսաբաղձօնը լույս** և **պատրհան** բաղադրիչներից յուրօրինակ լեզվամտա-

⁶ Լ. Նովհաննիսյան, *Հայերենի իրանական փոխառությունները*, Ե., 1990, էջ 257:

⁷ Ա. Հանեյան, *Տիգրանակերտի բարբառը*, Ե., 1978, էջ 195:

⁸ Տ. Անդրեասյան, *Սվեդիայի բարբառը*, Ե., 1967, էջ 380:

⁹ Հ. Աճառյան, *Քննություն Ագուլիսի բարբառի*, Ե., 1935, էջ 49:

ծողությամբ բաղարկված բառանուն է, այսինքն՝ այն «լույսի պատրիան (լույսի ծակ, անցք)» է:

«**Լուսամուտ**» հասկացության բառանուն է դիտարկվել նաև **փանջարա**-ն, որը փոխառություն է պարսկերենից (pānjāra): Բառանունը հիշատակված է դեռևս միջնադարյան քնարերգության մեջ (Աշխարս մե **փանջարա** է): Բարբառային հայերենում **փանջարա** բառանունը գործածվել է ոչ միայն **պատրիան**, այլև **լուսամուտ** նշանակությամբ: Արևելյան բարբառներում՝ Արարատյան, Թիֆլիսի, Խոյի, այն դրսևորված է **փանջարա**, իսկ արևմտյան բարբառներում՝ թուրքերենի ազդեցությամբ **փենջերե** հնչածնով: Հարկ է նշել, որ Ղարաբաղի բարբառում բառանունը «պատուհանի երկաթյա ցանց» նշանակությամբ է գործածվում¹⁰:

Բարբառային հայերենում առկա **շրբակ** բառանունը հանդես է գալիս իրար առնչակից բառիմաստային տարբեր դրսևորումներով: Մեր նախորդ հրապարակումներում, քննության առնելով «**որմնախորշ**» հասկացությունը, անդրադարձել ենք հիշյալ բառանվանը և այն դիտարկել ենք որպես «**սենյակում պատի մեջ թողած, երեսը բաց պահարան**» հասկացության նշանակելի¹¹:

Արաբերենից փոխառյալ **շրբակ** բառանունը բացի «**պատի կույր պատուհան, ակնաստ**» իմաստներից որոշ բարբառներում ու խոսվածքներում (Մուշ, Ալաշկերտ, Մոկս) գործառում է նաև «**լուսամուտ, լուսանցք**» նշանակությամբ (Ռբըր անում էր իր տան բլուրակ պատուհանից, որ **շրաք** էր կոչվում), իսկ Տիգրանակերտում հիշյալ բառանունը դրսևորված է արդեն «պատշգամբ» նշանակությամբ (Դէսնում էլօն հրնդե գաննուգ **շրբակի** դագ ընձի գրնայե)¹²:

Սահակ Ամատունին «Հայոց բառ ու բան»-ում արձանագրել է **շրմաթ** բառանունը՝ որպես «**լուսամուտ**» հասկացության նշանակելի (Ունիս բլուրակ... լուսածագ **շմաթթ** բուն երկոտասան)¹³: Միջին հայերենի բառարանում ևս փաստված է **շրմաթ**-ը, որը, ի դեպ, դրսևորված է իրար հետ գրեթե կապ չունեցող մի քանի իմաստով. նախ՝ «նուրբ, սպիտակ կտոր», որ գործածում են իբրև «ծածկոց քնելու ժամանակ, սավան», նաև «բարակ կրծկալ», ինչպես նաև խնդրո առարկա՝ «**մեղ լուսամուտ, պատուհան (եկեղեցու գմբեթի վրա)**» նշանակություններով (Յաջմե և ահեկե **շմաթթ**, որ հեզիկ հողմն գայր ի նա)¹⁴:

Հարկ է փաստել, որ Գ.Ջահուկյանը **շմաթ**-ը՝ իբրև «**գմբեթի պատուհան**» հասկացության բառանուն, անհայտ ծագման բառ է համարում, իսկ «շոր, կտոր,

¹⁰ Հայոց լեզվի բարբառային բառարան (այսուհետ՝ *ՀԼԲԲ*), հ. Զ, Ե., 2010, էջ 346:

¹¹ *Տե՛ս Գ.Ջահուկյանական ընթերցումներ*, Ե., 2008, էջ 88:

¹² Վ.Պետոյան, *Մասունի բարբառը*, էջ 149, *ՀԼԲԲ*, հ. Դ, Ե., 2007, էջ 217-218:

¹³ Ս. Ամատունի, *Հայոց բառ ու բան*, Վաղարշապատ, 1912, էջ 517:

¹⁴ Ռ. Ղազարյան, *Հ.Ավետիսյան, Միջին հայերենի բառարան*, Ե., 2009, էջ 597:

որպես կրծկալ, գոգնոց» նշանակությամբ *շմաթ*-ը, ըստ նրա, ծագումնաբանորեն առնչակից է պարսկերեն *šāmād* բառանվանը¹⁵: Այն վկայված է նաև Ս.Մալխասյանցի, Գնել Ճերեճյանի¹⁶, Ա.Սուքիասյանի և այլոց բառարաններում, որտեղ հիշատակված է նաև նրա «*նեղ, բարակ լուսամուտ, գմբեթի պատուհան*» իմաստը:

Հ. Մուրադյանը Կաքավաբերդի բարբառում «*հնձանի, գումի, մարագի լուսամուտ*» նշանակությամբ հիշատակել է *տիրիճակ* բառանունը¹⁷: Ի դեպ, այս բառն արձանագրված է նաև Հ.Աճառյանի, Ս.Մալխասյանցի, Ա.Սուքիասյանի (*ղրրիճակ՝ ակնատ, պատճակ, մջնդուտ*)¹⁸, Պ. Ճիզվեճյանի¹⁹ բառարաններում:

Ըստ Մալխասյանցի՝ *ղրրիճակ*-ը փոխառություն է պարսկերենից. *deriçe*, որ նշանակել է «*դռնակ, պատուհան*», և հայերենում այն ունի «*երկու կից տների ընդհանուր պատի մեջ բացված փոքրիկ դռնակ կամ պատուհան, որի միջով իրար հետ խոսակցում են կամ իրեր են տալիս առնու՛մ*» նշանակությունը: Օրինակ՝ *Դրիճակի* միջով երկու սիրահարները ամեն երեկո քչփչում էին: Վտանգի ժամանակ *դրիճակները* նաև ծառայում էին իբրև միջոց օգնություն կանչելու, զգուշացնելու համար²⁰:

Հ.Աճառյանը, *դրիճակ* բառանվան բացատրությունը տալուց բացի, փաստում է նաև, որ այն գործառում է Երևանի խոսվածքում *ղրրիջակ* հնչաձևով, իսկ Ղարաբաղում՝ *տրրիճակ*²¹:

Որպես «*լուսամուտ*» հասկացության նշանակելի՝ բարբառային հայերենի բառապաշարում գործառում է ռուսերենից փոխառյալ *ակուշկա* (*окошко*) բառանունը (նաև՝ *ագուշկա, ակոշկա* հնչաձևերով): Օրինակ՝ Արարատյան բարբառի մի խոսվածքում՝ *Ագուշկեն* փագի՛, ցուռդ ° :

Խնդրո առարկա «*պատշգամբ*» հասկացությունը բարբառային հայերենում սահմանափակ բառանուններով է դրսևորված. հիմնականում գործածվել են պարսկերենից փոխառյալ *շիշ ° բ ° նդ* և ավելի ուշ հավանաբար ռուսերենի միջնորդավորմամբ բարբառներից անցած *բալիօն* բառանունները:

¹⁵ Գ. Ջահուկյան, *Հայերեն ստուգաբանական բառարան*, Ե., 2010, էջ 590:

¹⁶ Գ. Ճերեճեան, Փ. Տոնիկեան և Ա. Տեր Խաչատուրեան, *Հայոց լեզուի նոր բառարան*, Պեյրուֆ, 1992, հ.2, էջ 463:

¹⁷ Հ. Մուրադյան, *Կաքավաբերդի բարբառը*, Ե., 1967, էջ 206:

¹⁸ Ա. Սուքիասյան, *Հոմանիշների բացատրական բառարան*, Ե., 2009, էջ 256:

¹⁹ Պ. Ճիզվեճեան, *Հայերեն աշխարհաբար լեզուի լիակատար բառարան*, Հալեպ, 1957, էջ 945:

²⁰ Ս. Մալխասեանց, *Հայերեն բացատրական բառարան*, Ե., 2010, էջ 545:

²¹ Հ. Աճառյան, *Հայերեն գաւառական բառարան*, Սոսկուա, 1913, էջ 289:

Շուշարանդ հնչաձևով բառանունը վկայված է Արարատյան բարբառի խոսվածքներում, Մանազկերտում, Մուշում (Բաղեշ), **շիշարանդ**-ը՝ Ղարաբաղի, Կարնո (Ջավախք), Շամախիի, Վանի խոսվածքներում, **շյուշարանդ**-ը՝ Մոկսում, **շուշարանդի**-ն՝ Ղարաբաղում: Օրինակ՝ Հարը-մարը ...եշըմ են տըսենում ախճիգը տեղերը հըվաքած, ինքյն էլ սարքված, տըռանը **շուշարանդավը** վերավ ընգյած, թըմաշա ընելիս:

Հարկ է փաստել, որ **շուշարանդ** բառանունը բարբառներում ունի նաև այլ իմաստներ՝ 1. «ապակեպատ լուսամուտ» (Մոկս. օրինակ՝ **Շյուշարանդի**ր բիրադի կուտրած էնու ձենից), 2. «ապակեպատ, ապակիով պատած» (Մի **շուշարանս** օթախ սարքենք, դնենք մեջը, որ գալողը թամաշ անի: Տարան **շուշարանդ** բաղնիքը, դրին օսկե վաննայի մեջ)²²:

«Պատշգամբ» հասկացության ուշագրավ բառաձևեր են վկայված Սո. Մալխասեանցի բացատրական և Հայոց լեզվի բարբառային բառարաններում: Վանի, Մուշի խոսվածքներում որպես տան «պատշգամբ», որի երեք կողմը պատ է, իսկ առաջը բաց է և ճաղերով պատած, փաստված է ժողովրդական յուրահատուկ լեզվամտածողությամբ ձևավորված **երեսբաց** բառանունը, այսինքն՝ բաց երեսով շինություն (Տան մը այն մասին վանեցիք **երեսբաց** կը կոչեն, որ **պատշգամբն** է (Սրվ.))²³: Ի դեպ, Հ. Աճառյանը ևս Վանի բարբառի բարդ բառերը քննելիս արձանագրել է հիշյալ բառանունը **էօրէօսպաց** հնչաձևով՝ որպես **balcon** հասկացության բառանուն²⁴:

Որպես «**արեգունի տեղ՝ սրահակ շինութեան մեջ**, կամ **լուսացույց, լուսամուտ»** հասկացության նշանակելի Ս.Մալխասյանը և Ա.Սուքիասյանը արձանագրել են **արեգակնակ** բառանունը²⁵: **Արեգակնակ**-ը վկայված է դեռևս հին մատենագրության մեջ (Մ. Խորենացի), ինչպես նաև հիշատակված է ՆՀԲ-ում («կա՛մ է նմանութեամբ որպէս փոքրիկ արեգակն, լուսաւոր և պայծառ վայր. և կամ տեղի արևահայեաց ՚ի բարձունս ապարանից»²⁶) և Հ.Աճառյանի ՀԱԲ-ում՝ «պատշգամ»²⁷ նշանակությամբ: Ս. Գաբամաճյանի՝ 1910 թվին Պոլսում տպագրված բառարանում ևս արձանագրված է **արեգակնակ**-ը, որը «տանիքի կամ բարձր տեղի վրա հովանոց» նշանակությամբ է հիշատակված²⁸: Բեյրութում տպագրված «Հայոց

²² ՀԼԲԲ, հ. Դ, Ե., 2007, էջ 303:

²³ Սո. Մալխասեանց, *Հայոց լեզվի բացատրական բառարան*, հ. 1, Ե. 2010, էջ 580, ՀԼԲԲ, հ. Ա, Ե., 2001, էջ 384:

²⁴ Հ. Աճառյան, *Քննություն Վանի բարբառի*, Ե., 1953, էջ 208:

²⁵ Սո. Մալխասեանց, *Հայոց լեզվի բացատրական բառարան*, հ. 1, Ե. 2010, էջ 260, Ա.Սուքիասյան, *Հայոց լեզվի հունանիշների բառարան*, Ե., 1967, էջ 540:

²⁶ ՆՀԲ, Վենետիկ, 1836, հ. 1, էջ 351:

²⁷ Հ.Աճառյան, *ՀԱԲ*, հ. 1, Ե., 1926, էջ 310:

²⁸ Ս. Գաբամաճեան, *Նոր բառգիրք հարերէն լեզուի*, Կ.Պոլիս, 1910, էջ 198:

լեզուի նոր բառարանում» հիշյալ բառանունը փաստված է *արեգակնակ*, ինչպես նաև *արեգնակ* տարբերակով՝ «պատշգամ, արեւկայ, լուսամուտ» նշանակությամբ²⁹: *Արեգակնակ*-ը, ըստ երևույթին, *արեգակի ակ* (այք) բառակապակցությունից բաղադրված ուշագրավ բառանուն է, որը բարբառային հայերենում կարծես թե գործածական չի եղել:

Անդրադառնալով «պատշգամբ» հասկացության՝ ռուսերենից փոխառյալ *բակոն* բառանվանը՝ կարող ենք արձանագրել, որ Արևելյան Հայաստանի տարածքի գրեթե բոլոր բարբառներում և խոսվածքներում այն համընդհանուր կիրառություն ունի:

Ս.Վարդանյանը կրոնափոխ համշենահայերի բարբառում հիշատակել է «պատշգամբ» հասկացության *փեքա* բառանունը³⁰, որի ծագումը մեզ անհայտ է:

Բարբառային հայերենում որպես «պատշգամբ» հասկացության նշանակելի գործառում է նաև *այվան* բառանունը: Մեր նախորդ հրապարակումներում «թոնրատուն» հասկացության բառանունները քննելիս մենք անդրադարձել ենք պարսկերենից փոխառյալ *այվան* բառանվանը³¹: Հարկ է փաստել, որ *այվան*-ը հնում պարսկերենում «պալատ» է նշանակել, այնուհետև ձեռք է բերել «բաց պատշգամբ» իմաստը:

Հայերենի բարբառներում *այվան*-ը հանդես է գալիս և՛ որպես «թոնրատուն» հասկացության նշանակելի (Մակու՝ *այվան*, Խոյ՝ *էյվան*), և՛ «վերնատուն, վերնահարկ, ինչպես նաև հյուրասենյակ» (Կարին), և՛ «ունեցվածք, տուն-տեղ» (Մուշ) և՛, իհարկե, խնդրո առարկա «պատշգամբ» նշանակությամբ (Մենք վաղուց նրա համար տեղ ենք պատրաստել *այվանի* կտերը (ՊՊ): Հավելենք նաև, որ հիշյալ բառանունը բարբառներում գործածվում է նաև փոխաբերական իմաստով՝ դրսևորվելով «գլուխ, խելք» նշանակությամբ (*Այվանումը* մի գատ էլ չկա)³²:

Բառակազմական յուրահատուկ դրսևորում է Արաբկիրի խոսվածքում արձանագրված *դիվան-խան*-ը. այն բնութագրել է *միջանցքից* դեպի իր շարունակությունը կազմող *պատշգամբի* հատվածը, որին հաջորդում էին տան մնացած երեք բաժինները՝ *կենալտունը*, *ննջարանը*՝ *յաթաղոդասը* և *խոհանոցը*՝ *աշխանեն*:

²⁹ Գ. Ճերեճեան, Փ. Տոնիկեան և Ա. Տեր Խաչատուրեան, *Հայոց լեզուի նոր բառարան*, Պեյրուֆ, 1992, հ.1, էջ 217:

³⁰ Ս.Վարդանյան, *Կրոնափոխ համշենահայերի բարբառը, բանահյուսությունը և երգարվեստը*, Ե., 2009, էջ 324:

³¹ *Ձահուկյանական ընթերցումներ*, Ե., 2017, էջ 148:

³² ՀԼԲԲ, հ. Ա, Ե., 2001, էջ 54, Հ. Մկրտչյան, *Կարինի բարբառը*, Ե., 1952, էջ 121:

Այսպիսով՝ քննելով հայերենի բարբառներում առկա *լուսամուտ* և *պատշգամբ* հասկացությունների բառանունները՝ կարող ենք ասել, որ ժամանակի ընթացքում տան ընդհանուր կառուցվածքը փոփոխության ենթարկվելով, անհրաժեշտաբար ստեղծվել են *լուսամուտ* և *պատշգամբ* հասկացություններին համապատասխանող բառեր:

Քանի որ հին տներում լույսը ներթափանցում էր երդիկից, այդ պատճառով որպես «*լուսամուտ*» հասկացության նշանակելի ենք դիտարկել նաև *երդիկ* բառանունը: Բառիմաստային զուգորդումներով պայմանավորված՝ պարսկերենից փոխառյալ *պատրհան* բառի *պատուհան* տարբերակը, որ սկզբնապես «սենյակում պատի մեջ թողած, երեսը բաց պահարան» նշանակությունն է ունեցել, ժամանակի ընթացքում ձեռք է բերել «լուսամուտ» իմաստը: «*Պատուհան*» հասկացության ուշագրավ դրսևորումներ են նաև *լուսաձագ*, *լիսածակ*, *լուսապաղֆոն* բառանունները: Բարբառային հայերենում առկա են նաև «լուսամուտ» հասկացության փոխառյալ *փանջարա*, *շրբաթ*, *շրմաթ*, *ակուշկա* բառերը:

«*Պատշգամբ*» հասկացությունը բարբառային հայերենում դրսևորված է հիմնականում փոխառյալ *շուշարանդ*, *այվան*, *բալկոն*, *փէքա* բառերով:

Ուշագրավ է Վանի բարբառի յուրահատուկ լեզվամտածողությամբ ձևավորված *երեսբաց* (*տոթոսպաց*) բառանունը՝ որպես «*պատշգամբ*» հասկացության նշանակելի:

Հասմիկ Խաչատրյան-բանասիրական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ,
ՀՀ ԳԱԱ լեզվի ինստուտի ավագ գիտաշխատող, +37494100029,

khachhasmik@yahoo.com

Асмик Хачатрян - Понятия «Окно и балкон» в диалектном армянском языке. С течением времени общая структура армянского дома подверглась изменению. Постепенно в армянском доме появились *окно*, *балкон*, и естественно, что в диалектной лексике должны были использоваться слова, соответствующие указанным значениям.

В диалектном армянском лексема *լուսամուտ* (*лусамут* – *окно*; /букв.: *вход для света*/) происходит от существительных *երդիկ*, *լիսածակ*, *պատուհան* (*ердик*, *лисацак*, *патуһан*), из которых *ердик* и *лисацак* являются исконно армянскими словами, а *патуһан* (*окно*) изначально связано с иранским словом *պատրհան* и *պատուհան* (*patərhānā*) и употреблялось в значении «отверстие в стене». Со временем *պատրհան* и *պատուհան* стали использоваться в диалектах в значении *լուսամուտ* (*лусамут* – *окно*). В диалектах есть также заимствованные лексемы *փանջարա*, *շրբակ*, *շրմաթ* (*панджарá*, *шэбáк*, *шэмáт*).

Понятие *պատշգամբ* (*патэшгáмб* – *балкон*) в диалектном армянском языке в основном выражается заимствованными словами *շուշարանդ*, *այվան*, *բալկոն*, *փէքա* (*шушáбáнд*, *áйвáн*, *балкон*, *пэкá*).

Примечательно наличие в диалекте Вана слова *երկարաց* (*տորժուսաց*) (*ересбáц, эореспáц – открытое лицо*), имеющего значение «балкон» и являющегося продуктом своеобразного лингвистического осмысления.

Асмик Хачатрян - кандидат филологических наук, доцент, старший научный сотрудник Института языка НАН РА, +37494100029, khachhasmik@yahoo.com

Hasmik Khachatryan - Words expressing the meanings of “window” and “balcony” in the dialects of Armenian. Over time, the general structure of the Armenian house changed: it gradually acquired windows and balconies, and consequently, the dialects of the Armenian language acquired respective nouns to express these meanings.

In the dialects of Armenian, the concept of “window” is expressed by the words *երդիկ* [*yerdik*], *լիսածակ* [*lisatsak*] and *պատուհան* [*patuhan*], of which *երդիկ* [*yerdik*] and *լիսածակ* [*lisatsak*] are native Armenian words, and *պատուհան* [*patuhan*] is related by origin to the Persian word *paturhānā* (*պատուրհան*) and has been used mostly as a designation of the concept “niche.” Over time, the *պատուհան* [*patuhan*] version of the word *պատրհան* [*patrhan*] began to be used in the dialects to denote the concept of *լուսամուտ* [*lusamut*] (window). In the dialects, there are also the borrowed words *փանջարա* [*panjara*], *շրթակ* [*shybak*], and *շրմաթ* [*shymat*] denoting the concept of *լուսամուտ* [*lusamut*] (window).

The concept of *պատշգամբ* [*patyshgamb*] (balcony) is expressed by the mostly borrowed words *շուշաբանդ* [*shushaband*], *այվան* [*ayvan*], *բալկոն* [*balkon*], and *փեքա* [*peqa*] in the dialects of Armenian.

The word *երկարաց* [*yeresbast*] (*տորժուսաց* [*eoreospats*]) is noteworthy in the Van dialect: it has been formed due to unique linguistic thinking, as a designator of the concept *պատշգամբ* [*patyshgamb*] (balcony).

Hasmik Khachatryan - PhD in philology, associate professor, senior researcher in the Language institute of the NAS RA khachhasmik@yahoo.com